

ної економічної політики, на які орієнтуються у своїй господарській діяльності всі економічні суб'єкти. Це можуть бути різні показники: норми оподаткування доходів; обсяг і структура державних бюджетних витрат та кредитно-грошового забезпечення економіки тощо.

Держава, виконуючи функції централізованого регулювання, вживає заходи загального характеру. Відсутність селективного підходу надає такому регулюванню стабільності й сприяє підвищенню рівня узгодженості дій на макро-і мікрорівнях. На мікрорівні держава впливає як через опосередковане регулювання, так і шляхом безпосереднього (прямого) втручання в діяльність господарських об'єктів. Це можуть бути підприємства природної монополії (транспорт, енергетики, зв'язку), а також інших галузей, якими володіє держава. У розвинених країнах Заходу держава належить від 20—30% виробничих фондів; близько третини національного багатства — вона перерозподіляє через бюджет половину ВВП, здійснює до 20% капітальних вкладень в економіку. Державний сектор відіграє важливу роль у процесі наближення до економічної рівноваги в системі ринкового господарства. Завдяки йому держава діє як безпосередній суб'єкт виробничих відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Беляєв О. О., Комяков О. М.* Інформаційне забезпечення як умова соціально-економічної трансформації // Проблеми формування ринкової економіки. — 1999. — Вип. 7. — С. 141—144.
2. *Гелбрейт Д. К.* Экономические теории и цели общества. — М.: Прогресс, 1979. — 405 с.
3. *Игнатовский П. А.* Экономика, человек и государство. — М.: Русь, 1998. — 214 с.
4. *Уильямсон О. И.* Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация». — СПб.: Лениздат: CEV Press, 1996. — 702 с.
5. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспектива) / За ред. В. М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

М. І. ДИБА, канд. екон. наук

СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Для України, як і для інших країн з перехідною економікою, першорядне значення має формування механізму ринкового регулювання. Відомо, що тривалий час провідну функцію регулятора суспільного виробництва виконував ринок.

Феномен ринку припускає, що в структурі господарського організму існують два самостійних суб'єкти: продавець і покупець. Вільні продавці і покупці вступають у відносини з приводу купівлі—продажу створених економічних благ. Оскільки всі господарюючі суб'єкти в сучасному суспільстві періодично стають то продавцями, то покупцями, виникає уявлення про глобальні масштаби відносин обміну. Завдяки цьому багаторазово посилюється інформаційний імпульс, що походить із середовища обміну. Якісне і кількісне різноманіття обмінних зв'язків сприяє цьому в міру зростання й ускладнення суспільного виробництва. Виникає розуміння того, що порядок у господарстві цілком залежить від різноманітних комбінацій і масовості обмінних операцій на ринку. Все це створює ілюзію, що ринок — головний регулятор суспільного господарства. Справді, ринок:

- узгоджує виробництво і споживання за асортиментними показниками;

- стимулює ефективність виробництва, спонукаючи створювати тільки «потрібні споживачу товари» з найменшими витратами тощо.

При цьому головне, що може ринок — це домогтися порядку шляхом встановлення рівноваги попиту і пропонування через ринкові ціни.

За своєю суттю ринкове регулювання зводиться до того, щоб створювати належні економічні умови для розвитку конкурентного підприємництва, чим робить не вигідним для товаровиробників одержання надприбутків за рахунок «роздування» цін понад реальну вартість товарів або послуг. Динамізм ринкового попиту має задовольнятися шляхом забезпечення відповідної гнучкості виробництва, можливостей його переорієнтації в боротьбі за споживачів, якіснішою товарною масою. Виходячи саме з цього вирішального критерію оцінки конкурентоспроможності, кожний товаровиробник і продавець мають самі обирати необхідні засоби для досягнення своєї мети. Одна справа, коли вони йдуть шляхом використання тимчасової ринкової кон'юнктури, бурхливого зростання цін і темпів

руйнівної інфляції. Але зовсім інша економічна ситуація, коли господарські суб'єкти по-справжньому нарощують попит на внутрішніх та зовнішніх ринках і на цих підставах насичують їх місткість, забезпечуючи ринкову рівновагу на здоровій економічній основі.

Характеризуючи ринок як систему підприємництва, ми визнаємо, що це спрощує його зміст, оскільки насправді ринок являє собою складніше явище. У ринкові відносини включаються і наймані робітники, і споживачі, що купують готові товари, і самостійна велика група посередників, без яких у сучасному господарстві немислимий ринок, а відповідно і процеси його регулювання. Проте таке спрощення є виправданим, оскільки дає можливість виділити основне ядро ринку. Ринок виникає і починає функціонувати, якщо в суспільстві з'являться такі умови:

- соціальна, політична, економічна свобода діяльності людей;
- гарантія забезпечення соціально-економічних прав з боку держави;
- раціональне співвідношення централізації і децентралізації економічної влади.

Активне формування цих умов у сучасній економіці України, сприятиме створенню ринку і механізму його регулювання. За їх наявності ринок автоматично «намагатиметься» впорядкувати господарські процеси в країні через прагнення до максимізації прибутку шляхом раціонального використання наявних ресурсів у суспільстві. Це стає можливим, оскільки різні суб'єкти господарювання, діючи як продавці і покупці, прагнуть одержати ефект від участі в ринкових операціях.

Сучасний цивілізований ринок і рівень економічного розвитку не мають нічого спільного з «вільним ринком» часів А. Сміта і повертатися до нього — це безглуздя. Нині в усіх високорозвинутих країнах світу економічний розвиток тією чи іншою мірою перебуває під регулюючим впливом не тільки ринку, а й держави. Наша трансформація адміністративно-командної системи передбачає перехід до сучасної ринкової економіки з усіма її складними регуляторами. При цьому слід ураховувати, що ринкова трансформація часто пов'язана із значними соціально-економічними втратами для суспільства.

Так, у нашій країні 1989 р. за даними Мінстату України, став останнім роком приросту національного продукту і доходу. У 1990 р. валовий суспільний продукт скоротився на 2,4%, національний дохід на 3,6% порівняно з 1989 р., а в 1991 р. — відповідно на 11,3% і 11,2% порівняно з 1990 р. У наступні роки процес

падіння прискорився, що значно погіршило економічну ситуацію. Це призвело до того, що інфляція переросла в гіперінфляцію та гіперстагінфляцію. Економічна криза продовжувалась протягом усіх 90-х років. Одна з причин — відсутність належного регулювання як з боку ринку, так і держави цінового, валютно-фінансового, грошово-кредитного механізмів, процесів грошової емісії, грошового обігу та ін.

Відомо, що особливістю ринку є та обставина, що кожний його учасник приходить на ринок зі своєю суб'єктивною метою, а іде з ринку з об'єктивним результатом. Із цим повинні рахуватися всі учасники господарського процесу. Їх у ринковій діяльності об'єднує раціоналізм поведінки. Раціоналізм виробника полягає в тому, що він ніколи не буде виробляти товар, який не забезпечить йому прибуток. Раціоналізм споживача полягає в тому, що він не буде купувати товари, які йому не потрібні. Діяти раціонально ринковим суб'єктам дає змогу господарська самостійність і відповідальність за свої вчинки. Раціональність поведінки припускає існування постійного суперництва. Виробник в умовах жорсткої конкурентної боротьби може зміцнити свої позиції, розширити ринки збуту, збільшуючи одержуваний прибуток шляхом зниження витрат, удосконалювання технічного рівня виробництва. Деякий час виробник досягає переваг порівняно з іншими суперниками, одержуючи прибуток за рахунок зекономлених витрат виробництва. Але потім цього рівня досягають усі, і починається новий етап суперництва. Із цього погляду, ринковий механізм має безперечну перевагу в регулюванні, оскільки винагороджує тих, хто інтенсивно й ефективно працює, строго диференціюючи прибуток кожного, а отже, постійно підтримує діючі стимули до праці, чим і сприяє господарському розвитку. Цій обставині істотно сприяє конкуренція. Об'єктом конкурентної боротьби є ціна та її визначальні: витрати виробництва, якість економічних благ, дизайн тощо. Водночас наслідки конкуренції можуть бути як позитивними, так і негативними. Вони достатньо повно і багаторазово викладаються в економічній літературі, тому ми не зупиняємося на їхній характеристиці.

Підприємці в гонитві за прибутком завжди звертаються до товарів (послуг), що високо цінуються споживачами і за які вони бажають платити. Якщо цінність визначеного товару для споживання перевищує витрати на його виробництво, то існує потенційний прибуток для підприємця, і він буде виробляти цей товар. Подібним чином, підприємець, який виявляє дешевий спосіб ви-

робництва якогось товару, ніж той, що використовується нині, зможе обійти конкуруючі фірми й одержати відповідний прибуток. Погоня за прибутком — це завжди пошук ефективніших засобів виробництва нових товарів, що повніше задовольняють потреби споживачів.

Відзначимо, що за таких умов жодний державний орган не ухвалює рішень про доцільність вироблення якогось товару. Також жодна державна інституція не з'ясовує, чи ефективне виробництво конкретного підприємства: конкуренція просто витисне неефективного виробника.

Серед економістів значного поширення набула думка про те, що конкуренція насправді є важливим стимулюючим мотивом для нововведень. Однак ще на початку ХХ ст. економісти прийшли до розуміння того, що ринок не завжди працює так досконалим, як уявляють це деякі наші гарячі «прораби» ринкових трансформацій. Ретроспективний аналіз показує, що економіка пройшла через періоди масового безробіття і невикористаних виробничих ресурсів.

Відомо, що досконалою є конкуренція, яку ніхто не обмежує, а підприємства не впливають на ціну товарів і послуг. Як тільки з'являються монополії, вони відразу обмежують конкуренцію, диктуючи свої умови ринку. Монополізований ринок — це наслідок недосконалої конкуренції, поява нового порядку. У цьому порядку головну роль відіграє монополія, яка витискує з ринку конкурентів, встановлює бажану для себе ціну й одержує максимальний прибуток. Це призводить до серйозних порушень економічної системи: регулюючі процеси деформуються, а інформація, що походить з ринкового середовища, є недостовірною. З такими порушеннями борються всі: підприємці, споживачі, держава.

Результатом боротьби стає поява сучасного ринку. Сучасний ринок — це синтез конкуренції і монополії у вигляді олігополістичної конкуренції. В умовах олігополії на ринку у сфері пропонування діють кілька підприємств. Їм властива внутрішня конкуренція у виробництві і часткова відсутність конкуренції у сфері обміну. Олігополія впроваджує на ринку свій економічний порядок.

Таким чином, у ринковій економіці існує своєрідний механізм примусу, що змушує товаровиробників, кожний з яких дбає про власну вигоду, діяти в остаточному підсумку на користь споживачів. Дія цього механізму ґрунтується на фундаментальному, природному для кожної людини прагненні до добробуту, тому

для приведення його в дію необхідна свобода виробника створювати товар і свобода споживача його купувати. Чим повніше це забезпечується, тим ефективніше діє механізм ринкової саморегуляції. Свобода ринкового механізму залежить не тільки від дії виробників, а й споживачів, оскільки ринковий механізм базується на взаємодії потоків інформації, що виходить як від споживачів, так і виробників.

Попит об'єднує всіх споживачів. У його основі лежать: конкурентоздатність товару, прибуток, що надається покупцю на споживання, відповідність товару потребам суспільства з урахуванням сезонності й інших обставин. Споживач, як правило, перетворюється в покупця при певному обсязі сукупного прибутку, що призначений для придбання товарів і послуг. Це важлива обставина, від якої залежить порядок на ринку.

Проблема попиту за своїм економічним характером є відтворювальною, її не варто вирішувати, лише виходячи з кон'юнктури цін, грошової маси у сфері обігу й головне, поза зв'язком з виробництвом. З урахуванням останнього при формуванні попиту варто вирізнити: виробничий попит, який іде від самих підприємств, зайнятих випуском різноманітних видів продукції, а також від будівельних і інших організацій, що здійснюють будівельно-монтажні роботи та надають виробничі послуги; і споживчий попит населення на продукти харчування, предмети побуту, житло та всі інші умови життя.

Загострення споживчого попиту відбувається при ослабленні впливу держави на зв'язок заробітної плати і продуктивності праці, підприємницького прибутку з результатами виробництва. І хоча стан споживчого ринку в Україні характеризується, на перший погляд, досить високим рівнем насиченості товарами і забезпечення товарними ресурсами, усе ж не можна не бачити, що переважне наповнення ринку досягається за рахунок імпортних поставань, а настільки висока питома вага імпорту споживчих товарів означає залежність країни і позначається на її економічній безпеці.

Суспільство не може розглядати стан споживчого попиту як суто кількісну характеристику ринкової кон'юнктури. За ним приховується широкий діапазон соціальних і економічних зв'язків, регулювати які ринок не в змозі, оскільки вони не замикаються на обігу товарів і грошей, виявляються в розподілі, а це не ринкова функція. Щоб прибутки малозабезпечених груп населення збільшилися необхідне зростання виробництва, супроводжуване підвищенням продуктивності праці, а ці економіч-

ні і технічні чинники множаться внаслідок нагромадження капітальних вкладень підприємств, держави в нові технології й устаткування.

Вирішити проблему споживчого попиту в Україні значно складніше, ніж це уявлялось раніше — лише наповненням магазинних полиць. За цим стоять проблеми підвищення рівня виробництва, справедливості розподілу його результатів, у тому числі й доходів населення та споживання. Це також умови життя праці людей. За всіма цих позиціями відбувся глибокий спад, зумовлений припиненням ролі продуктивної праці.

У таких умовах ринкові відносини тільки погіршують ситуацію, оскільки на перший план відносин між людьми виходить грошова вигода, вихолощується духовний зміст життя суспільства, створюється підґрунтя для кримінальних і економічних злочинів.

Так, у цей час в Україні багато «потенційних споживачів», що не можуть перетворитися в покупців через те, що не одержують зароблені гроші. Зовнішньо всі умови порядку дотримані, оскільки є робочі місця, нарахування зарплати, наявність трудової діяльності. Але факт несплати за товар, послуги, виконану роботу — порушує загальну логіку економічних процесів, незалежно від того, як працюють інші елементи механізму ринкового впливу. У нормально працюючій ринковій системі покупець приходить зі своїм доходом, продавець — із своїм товаром. Щоб вони зустрілися важливо аби ще до акту обміну в їхніх відносинах не виникали перекоси і деформації. Цьому сприяє і наявність розвиненої системи ринкової інфраструктури. Саме від її роботи залежить встановлення, просування і виконання ринкових контрактів, тобто договорів рівноправних партнерів. Ринкова інфраструктура є основним передавальним механізмом найрізноманітнішої інформації, керуючись якою можна прогнозувати майбутній стан ринкового обміну, змінювати умови виробництва, впливати на вартісні пропорції, що складаються в системі механізму регулювання інших суб'єктів економіки.

Інформація про ціну — це сигнал, що повідомляє виробникам і споживачам як їм варто діяти на ринку. Ціна, як компас мандрівника, спрямовує в ту сторону, де вище прибуток, де більше покупців, де сприятливіші умови збуту.

Встановлення ціни — це початок формування імпульсів зворотного зв'язку. Їх взаємозв'язок утворює інформаційний потік. Куплений товар, як правило, зникає в споживанні, тоді як виділе-

на ринком інформація сприяє упорядкуванню тієї системи, що її споживає.

Зміна цін може розцінюватись покупцями по-різному: зниження — як сигнал про майбутню заміну товару на перспективнішу, нову модель. Зростання цін, як правило, супроводжується поліпшенням якості товару, бажанням залучити покупців з високими прибутками. Чим швидше ціни пристосовуються до умов попиту, що змінюються, і пропонування, чим менше перешкод встає на шляху переміщення ресурсів, у відповідь на отриману інформацію ринку, тим більше порядку і вище ефект роботи економіки.

В умовах перехідної економіки вихідні передумови формування ринкових відносин якісно змінені. Вони формувалися ще за наявності високого ступеня усупільнення виробництва, концентрації і централізації економіки. Нині недостатньо розвинені ринкові відносини уможливають лише недосконалий зв'язок між виробництвом і споживанням.

З огляду на ці обставини, в перехідній економіці поряд із формуванням механізму ринкового регулювання, має здійснюватися і його модернізація з метою зменшення кризових наслідків та зниження ступеня його руйнівних дій.

Водночас можна виділити такі структурні характеристики сучасної економіки, які із самого початку обмежують можливості ринкового регулювання, виявляють його недостатність і змушують коригувати його «роботу». Теоретично відомо, що «досконалий ринок» виходить з повної відособленості господарських одиниць, тобто, як би не змінювалися розміри ринкової пропозиції якоїсь фірми, це не може помітно вплинути на операції інших підприємств. Практично ж спостерігається взаємозалежність індивідуальних підприємств у процесі виробництва, що виражається насамперед у формі «зовнішніх ефектів». Взаємозв'язок між підприємствами виявляється не тільки на ринку факторів виробництва або готової продукції, а й у процесі створення продукції, оскільки в результаті дій однієї фірми можуть змінюватись технічні й інші умови виробництва в інших виробників. Проблема «зовнішніх ефектів» загострюється в умовах розвитку великих мегаполісів, коли посилюється концентрація і напруженість у використанні природного потенціалу тощо.

До факту модернізації механізму ринкового регулювання відноситься вплив на внутрішньофірмові зв'язки. Завжди в межах

суспільства існували прями не товарно-грошові відносини при розподілі робочої сили і засобів праці.

У дискусіях про характер і тип ринкового регулювання і шляхах стабілізації і поновлення економічного зростання в Україні виявляються два альтернативних підходи: перший — на економіку діють стабілізуючі й оздоровлюючі сили самого ринку, держава ж лише встановлює «правила гри»; інший підхід припускає активне втручання держави в процес стабілізації і формування умов, чинників і джерел економічного зростання.

У першому випадку українську економіку і все суспільство немовби запрошують пройти весь шлях, що пройшов Захід із часів А. Сміта. У другому — виявляється прагнення йти в ногу з часом, уникнути зсування нашої країни в аутсайдери цивілізованого розвитку.

В Україні держава не стала, на наш погляд, творцем ринкової економіки. Вона виявилася неспроможною в короткі терміни сформувати ринкову інфраструктуру, створити правовий механізм нових майнових відносин (договірних зв'язків, руху акціонерного капіталу і ринку цінних паперів, відносин найму робочої сили тощо).

Але світовий досвід переконує, що держава здатна сформувати механізм регулювання ринкової економіки, а не стояти осторонь, займаючи споглядальну позицію. Її можливості і функції як регулятора ринкового процесу визначаються об'єктивними чинниками: необхідністю якнайшвидшого подолання кризи; незавершеністю процесів формування єдиного ринкового простору; потребою протекціонізму щодо вітчизняного товаровиробника, який перебуває в нерівному становищі порівняно з потужною і налагодженою «машиною» монополістичної конкуренції на світовому ринку, частиною якого став і український ринок; обов'язком держави забезпечити повну зайнятість своїх громадян; слабкістю українського капіталу внаслідок короткочасності його розвитку, і його потребою в державній підтримці; нездатністю приватного українського капіталу забезпечити в цих історичних умовах не тільки розширене, а й навіть просте відтворення базових галузей економіки; соціальною роллю держави, зобов'язаної знизити зростаючу класову ворожнечу, яка може зруйнувати всі реформи, перервати процес ринкових перетворень. Раціональне розв'язання цих проблем і активізує створювальну функцію держави в перехідній економіці України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Игнатовский П. А.* Экономика, человек и государство. — М., 1998. — 212 с.
2. *Лукинов І. І.* Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). — К., НАН України, ін-т економіки, 1997. — 454 с.
3. *Павловський М. А.* Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. — К.: Техніка, 1999. — 336 с.
4. *Шамхалов Ф. И.* Государство и экономика: (власть и бизнес) / Отд. экон. РАН; научн.-ред. совет изд-ва «Экономика». — М.: Экономика, 1999. — 414 с.
5. *Рокоча В., Мороз Д.* До питання про вибір оптимального шляху ринкової трансформації // Економіка України. — 1998. — № 9. — С.53—58.